

ΟΙ ΚΑΙΡΟΙ, Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ, ΤΟ ΕΡΓΟ

Οι καιροί

Το 1453 υπήρξε, για την πέραν του Αιγαίου Δύση, η επιβεβαίωση ενός προαναγγελθέντος θανάτου και —ταυτοχρόνως— η κυριαρχία μιας αλλόπιστης, κεντρικά ελεγχόμενης δύναμης στην Ανατολή, σε μια περίοδο όπου οι διάσπαρτες σημαντικές και ασήμαντες ηγεμονίες και εξουσίες από τη Μεσόγειο, τον Ατλαντικό, τη Βαλτική και τη Μοσχοβία οικοδομούσαν, με επιτυχίες και αποτυχίες, την Ευρώπη των Νέων Χρόνων.

Υποθέτουμε πως, αν δεν είχε εμφανιστεί η στιβαρή και απειλητική για τη Δύση σουλτανική Τουρκία, παράλληλα με την έκπληξη των πρώτων και μεταγενέστερων μετακινήσεων και ανακαλύψεων, η Ευρώπη δεν θα είχε καταβάλει τόσες προσπάθειες για να αποκτήσει τη δική της προνομιούχα φυσιογνωμία, που συντηρείται πνευστιώσα ως τις μέρες μας. Δεν θα είχε αναζητήσει θεσμούς δικαίου μέσα από πολέμους, εμφύλιες αιματοχυσίες, εξερευνήσεις και γενοκτονίες, ορθοφροσύνες και δολοφονικούς παραλογισμούς, δεν θα είχε αναπτύξει την έρευνα σε βάρος της αυθεντίας, δεν θα είχε κομίσει το μεγαλείο της τέχνης, ούτε θα είχε αποτινάξει τον εξ ουρανού φόβο: οι λιγότερο ή περισσότερο ελεύθερες πόλεις, όπου η συνεργασία, η συναλλαγή, η συνύπαρξη, η συνενοχή θεμελιώναν κώδικες συμπεριφορών και ανεξαρτησίας, ήταν ένας κόσμος διάπλασης νέας πολιτικής, οικονομίας και πολιτισμού.

Η Ευρώπη μετατοπιζόταν από τη θρησκευτική μονομανία, την αδυναμία των τοπικών ηγεμονιών, την κοινωνική καταπίεση και αστάθεια, τη δεδηλωμένη των απόψεων και αρχών, προς την αναζήτηση και περιχάραξη μιας άλλης «κατάστασης» (status). Οι εσωτερικοί εχθροί (φόβοι, πανδημίες, συρράξεις, αποδεκατισμοί, αναρχία) ήταν τόσο πολλοί και τόσο ανυποχώρητοι, ώστε η συγκυρία της εμφάνισης εξωτερικού εχθρού —της Τουρκίας— υποχρέωνε σε επιλογή νέων πρωτοβουλιών και αποφάσεων. Ο εξωτερικός εχθρός συνέπεσε να απειλεί την ώρα που η Επανακατάκτηση της Ισπανίας από τους χριστιανούς ολοκληρωνόταν, οι Άραβες εγκατέλειπαν την Ευρώπη και οι Εβραίοι της Ιβηρικής διασκορπίζονταν προς τον βορρά και προς τα Βαλκάνια, οι επί πέραν του ενός και ημίσεος αιώνας πόλεμοι μεταξύ Γάλλων, Άγγλων, Ισπανο-Γερμανών αναδείκνυαν ηγεμόνες και όρθωναν κρατικές δομές και καισαρικούς θεσμούς, η Εκκλησία ολοκλήρωνε την κοσμική και υπερβατική της πρωτοκαθεδρία, παράλληλα προς τον κατακερματισμό της καθολικής χριστιανοσύνης, μέσα από αιρέσεις, ερμηνείες και παρερμηνείες δογματικής ορθότητας, οι οποίες αλληλομάχονταν μέχρι θανάτου. Μπορούμε ίσως να υποστηρίξουμε ότι η Δύση είχε από τότε ανάγκη εχθρών για να αντιμάχεται ώστε να υπάρξει· εσωτερικών επίβουλων εχθρών προς ανατροπή των πραγμάτων, εξωτερικών εχθρών προς καταπολέμηση, ακόμα και όταν αυτή λάβαινε μορφές συνεργασίας και εμπιστοσύνης. Η Τουρκία ήταν τέτοια περίπτωση εξωτερικού εχθρού.

Η Ευρώπη εμφανιζόταν στο προσκήνιο κερδισμένη από τις εμπειρίες που είχε συσσωρεύσει επί πέντε περίπου αιώνες, από τη στέψη του Καρλομάγνου το 800 ως το 1300: είχε πια την ιστορία με το μέρος της. Ύποτιμώντας κοπιαστικά και εξοστρακίζοντας αργά, αλλά σταθερά, το παρελθόν της —τον Μεσαίωνα της—, γνώρισε την τυπογραφία (1470), ανακάλυψε τον Νέο Κόσμο (1492), γεγονός που πέρασε απαρατήρητο για μερικά χρόνια, ώσπου μεταβλήθηκε σε «κατάκτηση», σε γενοκτονία των προκολομβιανών κοινωνιών και πολιτισμών και ανελέητη λεηλασία των πόρων

και του πλούτου των νέων τόπων, άρχισε να χρησιμοποιεί πυροβόλα όπλα στους πολέμους της, οικοδομούσε πόλεις, καλλώπιζε τον χώρο, μετρούσε τον χρόνο με ρολόγια και οι ηλικιωμένοι φορούσαν ματογυάλια που τους επέτρεπαν να παρατείνουν τις δραστηριότητές τους και να μεταφέρουν επί περισσότερο χρόνο τις γνώσεις τους σε νέους τεχνίτες και λόγιους. Είναι η στιγμή όπου η φεουδαρχία καταρρέει, προωθείται η μοναρχία ως κεντρική εξουσία ευλογημένη από την Εκκλησία, περιτοισμένη από την προνομιούχα όσο και επίφοβη αριστοκρατία της και τις προσκυνούσες όσο και εκδικητικές μάζες των πόλεων και της υπαίθρου. Η Αναγέννηση είχε αποδώσει τέτοιους καρπούς.

Η Αναγέννηση είναι η έξοδος από τη μαθητεία στον επαγγελματισμό. Είναι η ψευδαίσθηση ότι ο Άνθρωπος —αυτό το πρότυπο— είναι ο κληρονόμος τού αξιωματικώς ιδεώδους τής ελληνορωμαϊκής Αρχαιότητας, μπολιασμένου με το χριστιανικό ιδεώδες του Παραδείσου. Η προβολή της κατανόησης και συνέχισης εκείνου του φαντασιακώς ανασυνταχθέντος παρελθόντος εντός του μανδύα της θρησκείας, ισχυροποιώντας πολιτείες του Θεού και πόλεις του Ήλιου, μεταγγίστηκε από την Ιταλία στη Γαλλία, επηρέασε την Αγγλία και τη Γερμανία, πέρασε στην Ιβηρική. Χρειάστηκαν δύο περίπου αιώνες (1300-1500) για να συγκεντρώσει μια κληρονομιά προδρόμων, επιφανών εκπροσώπων, επιγονικών ηρώων, πιστών του Λόγου. Είχε τους μάρτυρές της, αρκετοί από τους οποίους πέθαναν από βασανιστήρια, κάηκαν στην πυρά, μετανάστευσαν όπου υπήρχε πιθανότητα να βρουν μια κάποια σταθερή, ακόμα και εφήμερη, προστασία. Ήταν η εποχή της Ουτοπίας, δηλαδή της ικανότητας ανάδειξης και συντήρησης του ιδανικού· κατάθεση μιας περιουσίας που δεν έπαψε να καλοπιάνει τα σώματα και τα πνεύματα με διαφωτισμούς, επαναστάσεις και ανήκουστες βαρβαρότητες. Έχει και η Αναγέννηση την αφώτιστη πλευρά της αυταπάτης.

Κατά τον 16ο αιώνα η κοινωνική πραγματικότητα της Δύσης, καθοδηγούμενη από την Αντιμεταρρύθμιση, εξουσιάζεται χωρίς

ουσιώδεις διαφοροποιήσεις από τη μοναρχία —ελέω Θεού— και την Εκκλησία-φύλακα, κηδεμόνα και υπέρτατο κριτή. Στηρίζει όσο θέλει και στηρίζεται όσο συμφέρει από τους κατοίκους των πόλεων, οικονομικούς παράγοντες και πνεύματα ανήσυχα εντός των τειχών, ενώ η πλατιά άμορφη μάζα των δουλολάροικων του παρελθόντος σχηματοποιεί τη βάση της κοινωνικής δομής που επίσημα πια ονομάζεται «λαός».

Καθώς ο αιώνας βαδίζει προς το τέλος του, αυτή η δομή ταλαντεύεται από εσωτερικές απαιτήσεις και συγκρούσεις, ισορροπώντας αβέβαια αλλά σταθερά χάρη σε κοινές υπό συνεχή έρευνα και τεκμηρίωση αντιλήψεις που ομολογούν τις ρίζες τους στην Αρχαιότητα, αναφέρονται στην αρχαία «φώτιση», σε απόσταση από τον Αριστοτέλη του σχολαστικισμού και κοντά στον «πρωτοχριστιανό» Πλάτωνα, και οικοδομούν ευρύτερα αποδεκτή αισθητική, όπου παγανισμός και χριστιανισμός συζούν όσο κι αν εχθρεύονται μεταξύ τους. Ενώπιόν τους η Επιστήμη και η Φιλοσοφία αναιρούν νοήματα και παραδοσιακές εμμονές, ροκανίζουν τον θρόνο του Θεού και στήνουν το παλκοσένικο της ατομικότητας.

Η μοναρχία δεν είναι τόσο ισχυρή όσο φαίνεται: της χρειάζεται ο Μακιαβέλλι για να διδάσκεται —όσο γίνεται— και να γλιτώνει από τις μηχανοραφίες του εαυτού της, της αριστοκρατίας της, τις τρικυμίες των υπηκόων της. Άλλο τόσο ανίσχυρη είναι η Εκκλησία, στην πνευματική και πολιτική επιλογή της, ώστε να έχει ανάγκη τα συγχωροχάρτια, τα μοναχικά τάγματα, την Ιερά Εξέταση. Και ενώ οι δύο αυτές δυνάμεις, με βακτηρία αλλά και όπλα τους αριστοκράτες, τους θεοσεβείς και θεοβλαβείς, παλεύουν να συντηρήσουν τις θέσεις τους, οι κάτοικοι των πόλεων, κεφάλαιο της μοναρχίας και ποίμνιο —κεφάλαιο— της Εκκλησίας, αφήνονται στην παραζάλη του πλουτισμού, όπου το χρήμα —Άγιο Δισκοπότηρο— κάνει το πνεύμα αδηφάγο και ακόρεστο: ο δανεισμός αρχίζει να μεγαλουργεί, οι πόλεις συνεταιρίζονται, οι επενδύσεις στις θαλάσσιες μεταφορές απογειώνονται, το

χερσαίο εμπόριο ξεσπαθώνει, το δουλεμπόριο αναπτύσσεται, το συσσωρευόμενο χρήμα έχει φτάσει για να μείνει.

Η μοναρχία είχε μόλις εισέλθει στην υποστήριξη της περιπέτειας των Ανακαλύψεων δίχως να έχει αντιληφθεί ότι ελευθέρωνε τη δυναμική πόλεων, οικονομίας και πολιτικής ισχύος, οι οποίες θα υπονόμευαν την εξουσία της: άλλο το συμφέρον της εξουσίας και άλλο το συμφέρον των πολιτών. Η Εκκλησία, από την πλευρά της, παρακολουθούσε τη διεύρυνση των διαστάσεων του κόσμου, ικανοποιημένη που τον εκχριστιάνιζε με το καλό και με το στανιό, δίχως όμως να αντιλαμβάνεται πως θα υπέκυπτε στη δυναμική της εκκοσμίκευσης, η οποία σύντομα δεν θα την είχε ανάγκη και θα την παραμέριζε: άλλο το συμφέρον της προσευχής και άλλο το συμφέρον της πραγματικότητας. Η «πρόοδος» των αστών θα κατέληγε να είναι ασύμβατη με τη «συντήρηση» της μοναρχικής και της χριστιανικής εξουσίας. Αν η ασυμβατότητα δεν έγινε εμφανής σε σύντομο χρονικό διάστημα, τούτο οφείλεται στην Εκκλησία μάλλον παρά στη μοναρχία. Η Εκκλησία είχε την ευστροφία να υποστηρίξει την ενέσιμη μόρφωση των κατοίκων των πόλεων αντί της υποτέλειάς τους στη θαλάσσωση της σκέψης και των επιστημών, πράγμα που συμπαρέσυρε και μερίδα του λαού στα θρανία και —με επιτυχία— στα πανεπιστήμια, όπου γνώριζε εκ του παρελθόντος της πώς να αναπαράγει και να καλλιεργεί τις αρχές της. Μοναρχία και Εκκλησία άπλωσαν το χέρι στο πουγκί υποταγμένων όσο και φιλελεύθερων πνευμάτων, μέτρησαν ότι η σχέση κόστους-οφέλους ήταν υπέρ της αποστολής στον άλλο κόσμο όσων —μειονότητα— εξέρχονταν από τους κανόνες τους και δεν επέστρεφαν —οι άσωτοι— στη σκέπη και προστασία τους. Εκείνες οι πολιτικές και πρακτικές δεν συντήρησαν το κοινωνικό οικοδόμημα. Ο 16ος αιώνας, από την αρχή του κιόλας, το διαφοροποίησε. Ο Λούθηρος (1483-1546) και η Μεταρρύθμιση υπήρξαν αστικές και λαϊκές έφοδοι κατά της ηγεσίας. Ο Κοπέρνικος (1473-1543) είναι επιβεβαίωση μιας αλήθειας έξω από την εξουσία.

Λούθηρος και Κοπέρνικος απομυθοποίησαν έναν κόσμο όπου οι κάτοικοι των πόλεων είχαν το χρήμα πάνω στο τραπέζι, ώστε, παίρνοντας και δίνοντας, να τον πλάθουν και να τον εκμεταλλεύονται. Η εκκλησιαστική εξουσία θα προφυλαχτεί με την ίδρυση του τάγματος των Ιησουιτών (1534), με την Αντιμεταρρύθμιση και τη Σύνοδο του Τρέντο (1545): το ίδιο θα πράξει η μοναρχία με εμφύλιους πολέμους και εξωτερικές επεμβάσεις. Η εποχή της Αναγέννησης ανήκε στα περασμένα. Ο Ανθρωπισμός δεν είχε καταφέρει να συνδυάσει το ρίζωμα της εξουσίας με την πίεση της βάσης: έκλινε προς τη μια ή την άλλη πλευρά, σχημάτιζε ανθρώπους έξω από το μέτρο, που προστατεύονταν για να ελέγχονται όσο δεν αποτελούσαν εμπόδια όταν ανοίγονταν στις ατραπούς των εμμονών τους. Το τέλος του αιώνα και η αρχή του 17ου θα φέρουν την ήττα του Γαλιλαίου (1564-1642), την αμφιβολία του Καρτέσιου (1596-1650). Βρισκόμαστε πια σε χρόνους κλασικούς —οριστικοποιημένους—, με το πεδίο κατειλημμένο από τη θεοποιημένη μοναρχία, και τη μοναρχοποιημένη Εκκλησία μαχόμενη υπέρ ή κατά των καθολικών, προτεσταντικών και άλλων δυνάμεων και αποκλίσεών της. Οι αστοί και ο λαός υποχρεώνονται να περιμένουν τη σειρά τους δίχως να περιορίζουν την ανθοφορία τους. Θα περιμένουν δύο αιώνες και περισσότερο για να εισέλθουν στη φαντασίωση της Επανάστασης και της Δημοκρατίας.

Τα ίδια φαινόμενα, με μικρές χρονικές διαφορές, αφορούν το σύνολο της Ευρώπης. Ας αφήσουμε την Αγγλία παράμερα, όχι επειδή, αμέσως μετά τον Εκατονταετή Πόλεμο (1337-1453) εναντίον της Γαλλίας, ο Εμφύλιος των Δύο Ρόδων (1455-1485) την αναγκάζει να στρέψει την προσοχή της στο εσωτερικό, αλλά επειδή η σχέση που δημιουργήθηκε με την Εκκλησία, καθώς και οι πολιτειακοί της θεσμοί, την οδήγησαν σε εξελίξεις ξέχωρες, που θα βαρύνουν από τη βασιλεία της Ελισάβετ Α΄ (1558-1603) και μετά. Περισσότερο ενδιαφέρει ο ανταγωνισμός της Γαλλίας και της Ισπανο-Γερμανικής Αυτοκρατορίας, που στην ηπειρωτική Ευρώπη επηρεάζει το σύνολο των επικρατειών και τις πολιτικές,

κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις. Αυτή την περίοδο μπαίνει φραγμός στον τουρκικό επεκτατισμό με την αποτυχία της πρώτης πολιορκίας της Βιέννης (1529) και τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571). Η τουρκική παρακμή θα είναι βασιανιστική και, συνεπώς, επωφελής, τόσο που να μοιάζει με σταθερότητα. Η Ευρώπη θα χαίρεται στα καφενεία, όπου θα προσφέρεται καφές αλλά τούρκα· θα πρεσβεύει πως μετά τα σύνορα της Αυστρίας απλώνεται η Ασία· θα αντιμάχεται τους σουλτάνους, ώσπου να καταλάβει την αδυναμία τους έναντι της γραφειοκρατίας της αυτοκρατορίας τους, με την οποία άρχισε να συνεργάζεται προς ίδιον όφελος: η Μεσόγειος ήταν μια θάλασσα ευκαιριών.

Ο ανταγωνισμός των ηγεμονιών Γαλλίας – Ισπανο-Γερμανίας εκδηλώθηκε με τις βλέψεις της Γαλλίας επί των ιταλικών κρατιδίων, βλέψεις που οδήγησαν στους λεγόμενους Ιταλικούς Πολέμους (1498-1559) και στην προσωπική διαμάχη μεταξύ του βασιλιά της Γαλλίας Φραγκίσκου Α΄ και του αυτοκράτορα της Ισπανο-Γερμανίας Καρόλου Κουίντου (1500-1558). Η πολύχρονη σειρά προωθήσεων και υποχωρήσεων των αντιπάλων μείωσε τις πιθανότητες επίλυσης των εσωτερικών προτεραιοτήτων των χωρών τους. Έτσι, όταν η ισπανική «ανίκητη αρμάδα» κατατροπώθηκε από τον αγγλικό στόλο το 1588, στη Γαλλία είχαν φουντώσει οι Θρησκευτικοί Πόλεμοι (εννέα τον αριθμό μεταξύ των ετών 1562-1598), που κατέληξαν να είναι αυτό που πράγματι ήταν, δηλαδή πόλεμοι δυναστικοί, με εκπροσώπους τρεις Ερρίκους: τον Ερρίκο Γ΄, βασιλιά της χώρας, τον Ερρίκο ντε Γκιζ, αριστοκράτη αρχηγό των φανατικών Καθολικών (Λίγκα), και τον Ερρίκο της Ναβάρρας, ηγέτη των Προτεσταντών και γνωστό σήμερα ως Ερρίκος Δ΄ ή Ερρίκος ο Μέγας, που ως τελικός νικητής ασπάστηκε τον καθολικισμό και ανέβηκε στον γαλλικό θρόνο δηλώνοντας πως «το Παρίσι αξίζει μια λειτουργία».

Μέσα στους ήχους του 16ου αιώνα και μέσα στους απόηχους του προηγούμενου έζησε ο Μονταίνι (1533-1592). Πρόγονοί του ο Ραμπελαί (1494-1553) και ο Έρασμος (1467-1536)· σύγχρονοί του

οι ποιητές της Πλειάδας, με ηγέτη τον Πιερ ντε Ρονσάρ (1524-1585), ο μεταφραστής του Πλούταρχου Ζακ Αμυό (1513-1593), οι παιδαγωγοί, οι στοχαστές, οι υμνητές της ζωής και του θανάτου, της ηθικής και της ευδαιμονίας, της αμφιβολίας, της αμφιθυμίας, του αυτο-ελέγχου και του ρεαλισμού. Και ανάμεσα στην αυτογνωσία, στη λογική, στην έκφραση που «εθνικώς» στερέωνε τη γαλλική γλώσσα, ο Μονταίνι καταπιάστηκε να γράψει για τον εαυτό του, τον βίο του, με τα γεγονότα, παρελθόντα και τωρινά, διαρκώς παρόντα. Στηρίγματά του ο Πλούταρχος και ο Σενέκας, δύο πνεύματα που έζησαν σε δύσκολους καιρούς, όσο δύσκολοι και οι καιροί —εκτίμησε ο Μονταίνι— που του έτυχε να ζήσει. Μαζί με τον Πλούταρχο και τον Σενέκα, συνομιλούσε ακαταπαύστως με μια εκατοντάδα και πλέον μειζόνων και ελασσόνων Ελλήνων και Ρωμαίων ποιητών, φιλοσόφων, σχολιαστών, ιστορικών. Οι μελετητές βασανίζονται να διακρίνουν ποιες είναι οι επιρροές αυτού του πλήθους· δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι ο Μονταίνι ήταν στωικός στοχαστής ή σκεπτικιστής ή και τα δύο. Βέβαιο είναι ότι ήταν ο εαυτός του μπροστά στον εαυτό του, όσο κι αν αυτή η θέση είναι άβολη: μένεις διαρκώς όρθιος, χάνεσαι αν κουραστείς και καθίσεις. Ένας άνθρωπος σε διαρκή επαγρύπνηση και αυτο-αξιολόγηση.

Ο συγγραφέας

Το Μπορντώ του 16ου αιώνα, χτισμένο βαθιά στη στεριά, εκεί όπου ο ποταμός Γκαρόν (Γαρούνας) αρχίζει να πλαταίνει και πάει να σχηματίσει πιο κάτω, με τα νερά του Ντορντόνι, το πλατύ δέλτα που βγάζει στον Ατλαντικό, είναι η ρωμαϊκή πόλη Μπουρντιγάλια, ασφαλές καταφύγιο από τις απειλές του ωκεανού και των πειρατών, σταθμός για το εμπόριο προς τον βορρά και τον νότο, κέντρο εξαγωγής κρασιών, διακίνησης αλιψάτων και λουλακιού (ισάτης). Σημαντική πόλη του μεσαιωνικού βασιλείου της Ακουιτανίας, που πέρασε στο αγγλικό στέμμα πριν

Ξαναγίνει γαλλική επαρχία, έχει ισχυρούς αστούς που ανήκουν στη Γασκώνη, σε εκείνες τις νοτιοδυτικές επαρχίες της σημερινής Γαλλίας όπου μιλιόταν η γασκωνική διάλεκτος, κράμα ισπανικής και γαλλικής. Στο Μπορντώ και στη γύρω περιοχή συναντιέται, στην αυγή του 15ου αιώνα, το όνομα των Eyquem, παραγόντων του εμπορίου στην πόλη, το οποίο υποστηρίζεται πως είναι παραφθορά του ονόματος Joachim (Ιωακείμ).

Ο Ramon Eyquem (1402-1478), προπάππος του συγγραφέα, προβεβλημένος έμπορος της πόλης, έκανε γάμο καλό και στα γεράματά του αγόρασε τον πύργο του Μονταίνι, πενήντα χιλιόμετρα ανατολικά, σε μια λεύγα απόσταση από το Καστιγιόν, κοντά στις όχθες του Ντορντόνι. Τα παιδιά του ξέφυγαν από το εμπόριο για να ασχοληθούν με πράγματα ταιριαστά σε οικογένειες που μπορούσαν πια να λέγονται «ευγενείς»: μπήκαν στον στρατό, στο τοπικό Κοινοβούλιο, υπηρέτησαν την Εκκλησία. Ο Pierre Eyquem de Montaigne (1495-1568), δισεγγονός του Ραμόν, ήταν ο πρώτος που γεννήθηκε στον πύργο του Μονταίνι και έμαθε τη στρατιωτική τέχνη, προϋπόθεση για τους νέους της τάξης του. Πολέμησε στην Ιταλία —στους Ιταλικούς Πολέμους— και, επιστρέφοντας το 1529, παντρεύτηκε τη γεννημένη στην Τουλούζη Antoinette de Louppes de Villeneuve, ανιψιά ή αναδεξιμιά Ισπανοεβραίου εμπόρου λουλακιού στο Μπορντώ. Οι Louppes ή Lopez είχαν εγκαταλείψει την Ισπανία, με αφορμή την εκδίωξη των υιών του Ισραήλ από τους καθολικούς βασιλείς Φερδινάνδο και Ισαβέλλα (1492) προκειμένου να αποφύγουν τους διωγμούς· είχαν ασπασθεί τον καθολικισμό για την εξασφάλισή τους και είχαν ευδοκιμήσει στο εμπόριο, όχι μόνο του Μπορντώ αλλά και του Λονδίνου, της Αμβέρσας, της Τουλούζης. Εκείνος ο γάμος έδωσε οκτώ παιδιά (το τελευταίο γεννήθηκε το 1560), από τα οποία τα δύο πρώτα πέθαναν νωρίς και το τρίτο πήρε το όνομα Michel.

«Γεννήθηκα μεταξύ έντεκα και δώδεκα το μεσημέρι, την τελευταία μέρα του Φεβρουαρίου του 1533», γράφει ο Μισέλ ντε Μονταίνι, ο πρώτος που εγκατέλειψε το πατρογονικό Eyquem,

περιττό κατ' ουσίαν, αφού ως τρίτη γενιά ήταν μακριά από τις καταβολές του. Τρία χρόνια πριν, ο πατέρας του είχε αρχίσει να ασχολείται με τα κοινά και το 1554 έγινε δήμαρχος του Μπορντώ για δύο συνεχείς ετήσιες περιόδους.

Ήταν άνθρωπος δραστήριος εκείνος ο πατέρας: αύξησε την περιουσία του, οχύρωσε και στόλισε τον πύργο του. Ήταν και άνθρωπος με νέες ιδέες, επηρεασμένος από όσα είχε δει στην Ιταλία, όπου η Αναγέννηση είχε μεγαλουργήσει. Και όπως ένωθε τη μόρφωσή του λειψή (δεν ήταν πράγμα που του είχε χρειαστεί στον στρατό), φρόντισε ιδιαιτέρως την αγωγή εκείνου του «πρωτότοκου» γιου. Όταν πέθανε, βασιανισμένος από πέτρες στα νεφρά, αυτό τον γιο άφησε «κεφαλή της οικογένειας» και κληρονόμο τού μεγαλύτερου μέρους της περιουσίας του, συμπεριλαμβανομένου του πύργου στο Μονταίνι. Ήταν εξάλλου ο «πρωτότοκος», αφού τα δύο παιδιά που είχαν γεννηθεί πριν από αυτόν δεν είχαν επιβιώσει.

Στον 16ο αιώνα τα γαλλικά είναι ακόμα μια γλώσσα ασυστηματοποιήτη, νέα μπροστά στα λατινικά, άχρηστη σχεδόν μπροστά στις τοπικές διαλέκτους. Όμως, τα ουμανιστικά ρεύματα θα οδηγήσουν τον βασιλιά Φραγκίσκο Α' να ιδρύσει το 1530 το Βασιλικό Κολλέγιο όπου, παράλληλα με τα λατινικά, διδάσκονται τα αρχαία ελληνικά και τα εβραϊκά. Το «γλωσσικό», ως ζήτημα εθνικό, θα τεθεί τότε από τον ποιητή Ζοακίμ ντυ Μπελλαί (1522-1560), που υποστήριζε πως η γαλλική γλώσσα έπρεπε να εμπλουτιστεί ώστε να καταστεί αυτάρκης και να απαλλαγεί από τα λατινικά, αλλά θα λυθεί αρκετά χρόνια αργότερα, όταν ο 17ος αιώνας θα έχει αποκτήσει δυνάμεις, με τον ποιητή Φρανσουά ντε Μαλέρμπ (1555-1628), υπέρμαχο της ιδέας πως η έκφραση πρέπει να είναι πειθαρχημένο αποτέλεσμα σκέψης, ο οποίος υποστήριξε με το ποιητικό του έργο την καθαρότητα της γαλλικής γλώσσας, υπόδειγμα σαφήνειας και νοηματικών αποχρώσεων.

Η αγωγή του Μονταίνι θα αρχίσει από τα λατινικά. Θα τα διδαχτεί ως γλώσσα ζωντανή, πριν από τα γαλλικά, στο σπίτι

του, με τη βοήθεια Γερμανού παιδαγωγού (βλ. το δοκίμιο 26 του πρώτου βιβλίου). Και αυτό θα του επιτρέψει να διαβάσει νωρίς τα αριστουργήματα της Αρχαιότητας, αλλά και όσα βιβλία της εποχής του γράφονταν στη γλώσσα αυτή. Γρήγορα όμως αυτή η «επαναστατική» εκπαίδευση θα σταματήσει (ο πατέρας του, που την είχε αποφασίσει, φοβόταν μήπως το παιδί του μείνει πίσω σε σχέση με τη νεότητα της εποχής) και ο νεαρός Μονταίνι θα εγγραφεί στο Κολλέγιο της Γουιέννης στο Μπορντώ, όπου δίδασκαν περίφημοι δάσκαλοι από τη Γαλλία και άλλες χώρες. Θάύμασε εκείνες τις προσωπικότητες, διατήρησε σχέσεις μαζί τους και, όταν χρειάστηκε, πρόσφερε τη συνδρομή του ώστε να αντιμετωπίσουν πολιτικούς και θρησκευτικούς κινδύνους: ο πύργος του ήταν καταφύγιο για την προστασία τους. Στα κείμενά του δεν θα πάψει να υπογραμμίζει την αξία τους και την εκτίμησή του προς το διδακτικό και κοινωνικό έργο τους.

Βγαίνοντας από το Κολλέγιο, φαίνεται πως ο Μονταίνι έκανε νομικές σπουδές στην Τουλούζη και στο Παρίσι και αμέσως μετά έγινε μέλος του Κοινοβουλίου του Μπορντώ. Σε αυτή τη θέση θα μείνει από το 1554 μέχρι το 1570, θα μετέχει ενεργά στις συνεδριάσεις και ταυτοχρόνως θα αναλάβει ειδικές αποστολές. Λεπτομέρειες εκείνης της περιόδου λανθάνουν. Ωστόσο, μπορεί να υποστηριχτεί πως επρόκειτο για χρόνια μαθητείας και, εκ του σύνεγγυς, εμπειρίας.

Το Κοινοβούλιο του Μπορντώ, ένα από τα οκτώ επαρχιακά κοινοβούλια που αποτελούσαν το Κοινοβούλιο της χώρας, είχε κυρίαρχη δικαιοδοσία σε αστικά και ποινικά ζητήματα του τόπου και σε ό,τι αφορούσε φόρους, δασμούς και οφειλές. Τα μέλη του, νέοι και παλαιοί αριστοκράτες, που αγόραζαν τη θέση τους σε αυτό, άνθρωποι στην πλειονότητά τους φανατικοί, μισαλλόδοξοι, γεμάτοι άγνοια, με συμφέροντα αλληλοσυγκρουόμενα, μοιρασμένοι σε «νεοφερμένους» και «κατεστημένους», δεν δίσταζαν να φέρνουν τα πράγματα στα μέτρα τους, χωρίς να απομακρύνονται από τις διαθέσεις του βασιλιά, ο οποίος απαιτούσε

την εκπλήρωση των επιθυμιών του προς νομιμοποίηση των αποφάσεών του και προς ενδυνάμωση της εξουσίας του. Ο Μονταίνι θα γράψει: «Πόσες καταδίκες δεν είδα, πιο εγκληματικές από το έγκλημα!» Και όπως στο μεταξύ οι Θρησκευτικοί Πόλεμοι είχαν φουντώσει, στις αποφάσεις έμπαιναν η θρησκευτική εξαλλοσύνη, η διαφθορά και οι λογίων μηχανορραφίες, που κατέληγαν σε συρράξεις, θηριωδίες, αλλά και βραχείες, επιπόλαιες ή σοβαρές συμμαχίες.

Σε εκείνο το περιβάλλον ο Μονταίνι θα γνωρίσει τον καλύτερο και μοναδικό φίλο του Etienne de la Boétie (1530-1563). Γεννημένος στο Σαρλά, αρκετά χιλιόμετρα ανατολικά από το Μονταίνι, ο Ντε λα Μποεσί ήταν υπόδειγμα δημόσιου λειτουργού και κριτή: ενεργητικός, αδιάφθορος, αδέκαστος, οπαδός της στωικής φιλοσοφίας, ποιητής και συγγραφέας, μυαλό συγκροτημένο, θα δώσει στον, κατά τρία χρόνια νεότερό του, Μισέλ τις βάσεις μιας διαφορετικής αλλά και γόνιμης αντίληψης της ζωής και του κόσμου. Όμως, εκείνη η μοναδική φιλία θα διακοπεί το 1563 με τον θάνατο του Ντε λα Μποεσί. Σύμφωνα με τη θέλησή του, τα βιβλία και τα έργα του κληροδοτήθηκαν στον Μονταίνι, του οποίου η πρώτη «λογοτεχνική» δραστηριότητα ήταν η δημοσίευσή τους. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε πως ο θάνατος του Ντε λα Μποεσί, η έλλειψη του άξιου συνομιλητή, υπήρξε η αιτία να γίνει ο Μονταίνι ο συγγραφέας των *Δοκιμίων*. Η προσεκτική μελέτη της δομής αυτού του έργου επιτρέπει την υπόθεση πως κεντρικός άξονάς του είναι η συνομιλία με εκείνο τον φίλο και η ανάμνηση του πατέρα που είχε τόσο πολύ μεριμνήσει για τη διαπαιδαγώγηση του γιου του.

Ο Μονταίνι παντρεύτηκε δύο χρόνια μετά τον θάνατο του φίλου του. Σύζυγός του η Françoise de la Chassaigne (1545;-1602;), από μεγάλη καθολική οικογένεια του Μπορντώ, που τα μέλη της εδώ και δύο γενιές καταλάμβαναν ανώτατα αξιώματα στο Κοινοβούλιο και είχαν σημαντική δράση στα δημόσια πράγματα. Δεν ήταν πετυχημένος γάμος, όχι επειδή ο Μονταίνι σπάνια μιλάει

στο έργο του για τη γυναίκα του (και το κάνει κατά συνθήκη), ούτε επειδή από τα έξι παιδιά που γεννήθηκαν (όλα θηλυκά) ένα μόνο επέζησε, ούτε επειδή πρόσφατες έρευνες αφήνουν να πλαινιέται η υποψία κάποιου «δεσμού» της Φρανσουάζ με τον κουνιάδο της De Saint Martin, αλλά επειδή επρόκειτο για άτομα με αντίθετους χαρακτήρες, έτσι που τελικά κυριάρχησε η συμβατικότητα. Είναι μάλιστα αμφίβολο αν η Φρανσουάζ διάβασε ποτέ τα γραπτά του συζύγου της. Πάντως, ο Μονταίνι επιδεικνύει τη γνώση που έχει για τις γυναίκες (όπως στο δοκίμιο 5 του τρίτου βιβλίου) και ευσταθεί η υπόνοια ότι επιδόθηκε στη μελέτη του σώματος και της ψυχής τους με σεβασμό αλλά και πάθος.

Το 1570, σε ηλικία τριάντα επτά χρονών, ο Μονταίνι πουλάει τη θέση του στο Κοινοβούλιο και αποφασίζει να ζήσει μόνιμως στον πύργο του. Ομολογεί πως στο διάστημα της θητείας του είχε καταλάβει τη ματαιότητα των αξιωμάτων αλλά και τη μοναξιά του. Από την άλλη πλευρά, η περιουσία του, αβγατισμένη με την προίκα της γυναίκας του, του επέτρεπε να ζήσει μακριά από δουλείες και για τον εαυτό του. Σε μια γωνιά του πύργου του διαρρυθμίζει τη βιβλιοθήκη του με χίλιους τόμους βιβλίων, αριθμό τεράστιο για την εποχή, και εκεί περιορίζεται για να μελετήσει, να σκεφτεί και, τέλος, να γράψει. Από το 1572 αρχίζει η σύνθεση των *Δοκιμίων*, εργασία που θα διαρκέσει ως το τέλος της ζωής του. Το αρχικό σχέδιο, που προέβλεπε την παρουσίαση του χαρακτήρα του στους γνωστούς του, εμπλουτίζεται διαρκώς, καθώς ο Μονταίνι δεν υπήρξε ομφαλοσκοπός αναχωρητής, αλλά άτομο που παρακολουθούσε από κοντά τις εξελίξεις του καιρού του, ορεγόταν την πολιτική και τις πολιτικές —πολιτεύοταν—, συναναστρεφόταν τους μεγάλους που τις δημιουργούσαν, μεσολαβούσε άμεσα και έμμεσα στα γεγονότα, ανέμενε μάλλον πολιτική ανταμοιβή και εργαζόταν γι' αυτό δίχως να το εκδηλώνει, ήταν σε επαφή με τον Ερρίκο της Ναβάρρας, τον οποίο φιλοξένησε δύο φορές στον πύργο του και ευχόταν να τον δει βασιλιά της Γαλλίας. Έχοντας επιλέξει την καθολική νομιμότητα και

την πίστη σε έναν μονάρχη που θα έφερνε την ειρήνη και την ενότητα στη χώρα, ο Μονταίνι στον πύργο του δεν έπαψε να είναι δημόσιο πρόσωπο.

Το 1580, αφού τα *Δοκίμια* κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά ως δίτομο έργο στο Μπορντώ και αφού έφτασε στο Παρίσι για να παραδώσει ένα αντίτυπο στον βασιλιά, αποφάσισε να ταξιδέψει. Ήθελε να δει τον κόσμο, να φτάσει στην Ιταλία. Πρόσχημα βρήκε την αρρώστια του, τη λιθίαση, αρρώστια κληρονομημένη από τον πατέρα του, που τα πρώτα συμπτώματά της είχαν εμφανιστεί πριν από πέντε περίπου χρόνια, αρρώστια αγιάτρευτη με τις γνώσεις της εποχής, αλλά που μπορούσε να ανακουφιστεί με λουτροθεραπεία, νερά ιαματικών πηγών και, κατά τόπους, συνταγές και μαντζούνια. Το δρομολόγιο του Μονταίνι προέβλεπε επίσκεψη σε όλες σχεδόν τις φημισμένες λουτροπόλεις του καιρού του, αλλά σιγά σιγά κατέληξε να είναι μια ατελείωτη τεθλασμένη, με περάσματα από τόπους ιστορικούς, από περιοχές γραφικές, από δρόμους περίεργους μέσα από τη Γαλλία, την Ελβετία, τη Γερμανία, την Ιταλία.

Στο τέλος, ο Μονταίνι φτάνει στη Ρώμη, γίνεται δεκτός από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ' έπειτα από δαιδαλώδεις διαδικασίες, θαυμάζει τους θησαυρούς της Βατικανής Βιβλιοθήκης, υποβάλλει το βιβλίο του στους κήνσορες της Αγίας Έδρας, που έδειχναν πιο ανοιχτόμυαλοι από τους θεόπληκτους σχολαστικούς της Σορβόνης, αλλά δεν παρέλειψαν να υπογραμμίσουν τις αναγκαίες τροποποιήσεις προς απόλυτο σεβασμό του δόγματος, διευκρινίζοντας ωστόσο ότι ήταν στο χέρι του να πράξει ό,τι καλύτερο, ονομάζεται πολίτης της Αιώνιας Πόλης και, παρεμπιπτόντως, συνεχίζει τη λουτροθεραπεία στις κοντινές ιαματικές πηγές.

Χασομεράει με ευχαρίστηση, απολαμβάνει το ταξίδι του, για το οποίο κρατάει ημερολόγιο, που θα χαθεί για να ανακαλυφθεί τον 18ο αιώνα και να κυκλοφορήσει για πρώτη φορά το 1774, γνωστό σήμερα ως *Ημερολόγιο ταξιδιού στην Ιταλία* (*Journal de voyage en Italie*). Ίσως σκεφτόταν να παρατείνει την παραμονή του στη

Ρώμη ή να τραβήξει προς άλλα μέρη, αν δεν μάθαινε πως οι προύχοντες δημογέροντες του Μπορντώ τον είχαν εκλέξει δήμαρχο της πόλης και τον καλούσαν να επιστρέψει. Τον Οκτώβριο του 1581 φεύγει από τη Ρώμη, περνάει από το Μιλάνο και το Τορίνο, μπαίνει στη Γαλλία και αργά φτάνει στον πύργο του, όπου βρίσκει ένα κολακευτικό αλλά πιστικό γράμμα του βασιλιά Ερρίκου Γ', να αναλάβει το ταχύτερο τα καθήκοντά του. Το Μπορντώ, στρατηγικό σημείο στους Θρησκευτικούς Πολέμους, ήταν το κέντρο μιας πολιτικά αμφισβητούμενης περιοχής, ενώ στο εσωτερικό της πόλης οι φατρίες και οι προκλήσεις των αντιμαχόμενων καθολικών και διαμαρτυρούμενων δημιουργούσαν διαρκή απειλή με απρόβλεπτες συνέπειες. Σε αυτό το κλίμα και με προσωπικό κίνδυνο ο Μονταίνι, στη διετία 1581-1583, μπόρεσε να ασκήσει τα καθήκοντά του τόσο καλά, φαίνεται, ώστε οι συμπολίτες του τον επανεξέλεξαν. Στο τέλος του 1585, ενώ έφευγε το καλοκαίρι, η πανούκλα έπεσε στην πόλη και ο Μονταίνι, που βρισκόταν στον πύργο του, δεν εμφανίστηκε στις τελετές για την εγκατάσταση του διαδόχου του. Με ένα γράμμα είχε αρνηθεί την πρόσκληση.

Εξομολογείται, με μετρημένη δόση υπερβολής, ότι νιώθει κουρασμένος, δεν έχει αυταπάτες, θέλει να κλειστεί στον εαυτό του, η αρρώστια του τον έχει εξασθενήσει, ο πόλεμος φτάνει στο Καστιγιόν, στην πόρτα του σχεδόν, οι στρατιώτες λεηλατούν τα χωριά και τις καλλιέργειες, τα αντιμαχόμενα μέρη τον υποψιάζονται («για τους γιβελίνους είμαι γουέλφος και για τους γουέλφους γιβελίνος») και, τέλος, έρχεται η πανούκλα να θερίσει την περιοχή του και να τον αναγκάσει να ζητήσει καταφύγιο πότε στον έναν γείτονα και πότε στον άλλον. Η έφοδος μιας ομάδας αντιμαχόμενων στον πύργο του, όπου τα χειρότερα αποσοβήθηκαν όταν ο ίδιος στάθηκε απέναντί τους, έγινε πρόσθετος λόγος ανησυχίας.

Το βιβλίο του, ωστόσο, προχωρεί. Το 1582 είχε κυκλοφορήσει η δεύτερη έκδοση με πάμπολλες προσθήκες και το 1588 γίνεται άλλη έκδοση, «πέμπτη», όπως γράφει το εξώφυλλο, σε τρεις

τόμους. Ο τρίτος τόμος (13 πολυσέλιδα δοκίμια) είναι ο καρπός των εμπειριών και των μελετών του στην περίοδο από το ταξίδι στην Ιταλία ως εκείνη τη χρονιά.

Πηγαίνει στο Παρίσι για να παραδώσει στον εκδότη του το χειρόγραφο και φτάνει σε μέρα αναταραχής και διαδηλώσεων, με αποτέλεσμα να συλληφθεί, να περάσει ώρες στη Βαστίλλη και τέλος να ανταλλαγεί, χάρη σε βασιλική παρέμβαση, με κάποιον φανατικό καθολικό. Φεύγει από την πρωτεύουσα και φτάνει για μερικές εβδομάδες στην Πικαρδία, στο σπίτι της θαυμάστριάς του δεσποινίδας Marie de Gournay (1566-1645), και ύστερα επιστρέφει στον πύργο του.

Εκεί θα περάσει τα τελευταία χρόνια της ζωής του, εκεί θα τον επισκεφθούν οι μεγάλοι και οι φημισμένοι, εκεί θα έρθουν προσωπικότητες για συζητήσεις και προστασία από διώκτες τους, από εκεί θα γράψει στον βασιλιά Ερρίκο Δ΄ για να τον συμβουλευσει. Εκεί θα πεθάνει, στη διάρκεια μιας λειτουργίας που γίνεται στο δωμάτιό του.

Τη νέα έκδοση του έργου του που είχε προγραμματίσει, σβήνοντας και γράφοντας στα περιθώρια των σελίδων ενός αντίτυπου της προηγούμενης έκδοσης το οποίο διασώθηκε, δεν την πρόλαβε. Αυτό είναι πάντως το «κείμενο αναφοράς». Θα την επιμεληθεί την επόμενη χρονιά η δεσποινίδα Ντε Γκουρναί, η «πνευματική του κόρη», δίχως να αποφύγει δικές της παρεμβάσεις, οι οποίες δεν ευνοούν το κείμενο. Είναι η έκδοση του 1595 η οποία προβάλλεται ως «τελική» από μερίδα μελετητών.

Το έργο

Στον 16ο αιώνα στη Γαλλία ευδοκιμούν οι εραμιστές, οι ανθολόγοι των βιβλίων της Αρχαιότητας, οι συγγραφείς της «μικρής» Ιστορίας του παρελθόντος, κοντινού ή απώτερου. Σκοπός εκείνων των έργων, τα οποία εκτυπώνονται και κυκλοφορούν, είναι, πέρα από το παράδοξο και το πομπώδες, πέρα από το κουτσομπολιό και

τη διάνθιση γεγονότων, η παράθεση και η σύμμιξη των πηγών, ώστε να δίνεται ηθικοπλαστική χροιά, να βγαίνει ηθικό δίδαγμα, είτε ως συμβουλή για τα πρόποντα ήθη, συμπεριφορές ιδιωτικές και δημόσιες, είτε ως αποφυγή της κακοτοπιάς. Την τάση αυτή, απαύγασμα της κοινωνικής και πολιτικής διαδικασίας, τη διευκόλυνε σειρά πρωτότυπων έργων ηθικής των ουμανιστών της προηγούμενης γενιάς του Μονταίνι, που ήταν μιμήσεις του Σενέκα πρωτίστως, ή εκθέσεις ηθικών προβλημάτων με προτάσεις λύσεων προς υποστήριξη του δικαίου και της ομαλότητας.

Σε αυτό το περιβάλλον η ποίηση βρίσκει το λεξιλόγιό της και τα κύρια θέματά της (τον άδολο έρωτα, τη θερμή φιλία, τους δίκαιους και τους ήρωες), που φωτίζονται και υποστηρίζονται από τις αναζητήσεις, τις αγωνίες και τις εμπειρίες του ποιητή. Η πεζογραφία, με εκπροσώπους γυναίκες της αριστοκρατίας, ανθρώπους της Αυλής και του Κλήρου, περιγράφει τις διαδικασίες του αιώνιου έρωτα σε πολυσέλιδα ρομάντζα, μιμείται έπη, δίνει το στίγμα συμπεριφορών αμαρτίας και αγνότητας. Και σε αρκετές περιπτώσεις φέρνει στο φως τις ραδιουργίες αρχόντων και αστών. Οι πραγματείες επιστημόνων, σχολιαστών της φιλοσοφίας και στοχαστών, ορίζουν λιγότερο ή περισσότερο το εύρος του επιστητού, της κοινωνικής αγωγής και της παιδείας.

Ιδιαίτερο κλάδο θα θεωρήσουμε τον τεράστιο όγκο ιστορικών βιβλίων και απομνημονευμάτων, που ως διατριβές, απολογίες ή λίβελοι προσφέρουν άφθονο υλικό για τα πράγματα των καιρών. Εκεί θα ξεχωρίσουμε την ιστορία που έζησαν και έγραψαν μεγάλα πρόσωπα της εποχής ως γνώστες της βαθύτερης πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης, σπανίως με αντικειμενικότητα αλλά με ειλικρίνεια. Εκεί θα διακρίνουμε άξιους πληρωμένους κονδυλοφόρους, μαχητικούς προπαγανδιστές βίας και υπηρέτες συμφερόντων, που έχασαν το κεφάλι τους την ώρα της ακμής τους ή την κακιά στιγμή των επιλογών τους, ενώ άλλοι το γλίτωσαν εισερχόμενοι στους κόλπους της Εκκλησίας. Κλάδος ξεχωριστός πάλι είναι οι λαϊκές ή λόγιες σάτιρες, όπου συχνά

το μόνο ενδιαφέρον τους είναι η αθυροστομία, εργαλείο καταγγελίας, διασυρμού και πολεμικής. Τα κάθε λογής έντυπα, οι φυλλάδες και οι γαζέτες, οι προπαγανδιστικές και πολιτιστικές εκδόσεις, οι πραγματείες και τα συγγράμματα αποτελούν το πέραςμα από την προφορική στην εγγραμματοσύνη, από την παράδοση στην καλλιέργεια και στη λογισύνη. Η ορμή αυτού του ρεύματος είναι τόσο ισχυρή, ώστε η αντιμετώπισή του συσσωρεύει μορφές βίαιων αντιδράσεων, οι οποίες τροφοδοτούν αντί να χαλιναγωγούν τα πράγματα. Αυτά είχε μπροστά του ο Μονταίνι, που από την ώρα που γεννήθηκε ως την ώρα που πέθανε οι πόλεμοι, οι ανατροπές και οι αβεβαιότητες τριγυρίζαν απειλητικά γύρω του.

Ποιο είδος απ' όλα εκείνα τα είδη λόγου θα διαλέξει ο Μονταίνι γράφοντας; Όπως λέει ο ίδιος, δεν θεωρούσε τον εαυτό του ικανό για πολυσέλιδες πραγματείες, δεν πίστευε πως είχε να πει κάτι καινούριο με τρόπο καλύτερο απ' ό,τι οι αγαπημένοι του συγγραφείς και τα αγαπημένα του βιβλία, δεν ήθελε να λάβει θέση γράφοντας Ιστορία, δεν είχε υπομονή να συστηματοποιήσει τις σκέψεις του, δεν στηριζόταν στις πνευματικές δυνάμεις του, ούτε στο μνημονικό του. Ο χαρακτήρας του τον έσπρωχνε να καταθέτει γνώμες, πηγαίνοντας από τη μια σκέψη στην άλλη, δίχως πρόγραμμα και δίχως υποχρέωση απόδειξης μίας και μοναδικής αλήθειας. Διάλεξε, λοιπόν, να εκφραστεί δίχως πρόγραμμα, ανάλογα με τη διάθεσή του, για όποιο θέμα ήταν του ενδιαφέροντός του, χωρίς σειρά και με όποια αφορμή. Είπε την προσπάθειά του «δοκίμια» και του αναγνωρίζεται η πατρότητα ενός νέου είδους γραπτού λόγου.

«Δοκίμιο» για τον Μονταίνι και την εποχή του σήμαινε την ψηλάφηση, εξέταση, έρευνα, βυθομέτρηση, στόχευση, την εκ νέου προσπάθεια. Λέξη που διατηρούσε τότε την έννοια του κινδύνου, δηλαδή τη μη επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος και, συνεπώς, τον κίνδυνο αστοχίας και εμμονής. Η γραφή, όσο και η επιχειρηματολογία και τα συμπεράσματα, ήταν δοκιμασία προς

απόδειξη μιας ευγενούς πνευματικής λιτότητας, ικανής όμως, ως αποδεκτής επάρκειας, να αποτελέσει κανόνα του βίου· λιτότητας οφειλόμενης στις αδυναμίες της ανθρώπινης λογικής, τις οποίες κάθε ερώτημα ως μόνιμη κατάσταση έχει τη δύναμη να μετατρέψει σε κέρδος ζωής για το άτομο ως αυτοτελή μονάδα και ως υπόχρεο έναντι της κοινωνίας.

Με τον καιρό το σχέδιο αυτό όρισε τις συντεταγμένες του, έγινε ουσία της ουσίας του Μονταίνι, απέφυγε κάθε συστηματοποίηση, ωστόσο απέκτησε ζηλευτή ενότητα ροής διαμέσου των μαιάνδρων του. Πέτυχε έτσι να φέρει στο φως το ουσιώδες ανθρώπινο ερώτημα: «Τι ξέρω;», που θέτει σε δεύτερη μοίρα τη διδαχή του Σωκράτη «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα». Ο Μονταίνι περιγράφει τι ξέρει ότι είναι, τι ξέρει για τον κόσμο, τα άλογα, τους αντίχειρες, τις άμαξες, τις προσευχές, τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, τους χωλούς και ούτω καθεξής. Το ενδιαφέρον του είναι να «δοκιμάζει» τι είναι αυτό που ξέρει, πόσο το ξέρει και — απ' ό,τι ξέρει— τι εντέλει ξέρει, ώσπου να αναρωτηθεί αν το ξέρει πράγματι. Έχει τη χαρά να ζει με το ερώτημά του και να το χρησιμοποιεί ως πρόκληση σκέψης και βίου.

Όταν ο Μονταίνι άρχισε να γράφει τα *Δοκίμια* δεν είχε συγγραφική πείρα. Είχε δημοσιεύσει τα έργα του φίλου του Ετιέν ντε λα Μποεσί και είχε μεταφράσει από τα λατινικά, ύστερα από προτροπή του πατέρα του και για χάρη του, τη *Φυσική Θεολογία* του Ραιμόν Σεμπόν (βλ. το δοκίμιο 12 του δεύτερου βιβλίου), θεολόγου του προηγούμενου αιώνα, πραγματεία η οποία είχε μεγάλη βαρύτητα για όσους ασχολούνταν με θρησκευτικά ζητήματα. Είχε επαρκή βιβλιοθήκη και τις εμπειρίες του ως δημόσιο πρόσωπο. Είχε επιπλέον πολυμάθεια που εντυπωσιάζει, προϊόν μελέτης αλλά και περιέργειας, ενισχυόμενη από συζητήσεις, πληροφορίες και επαφές με αξιόλογους στοχαστές και προσωπικότητες του καιρού του. Από αυτό το εύρος των γνώσεών του είχε τη δυνατότητα να αντλεί υποθέσεις εργασίας και να «δοκιμάζει» ποικίλες διαδρομές προς θεμελίωση του εγχειρήματός του.

Η αυταρέσκειά του για την επιλογή αυτής της μεθόδου κρύβεται κάτω από μια μετρημένη αυτοκριτική. Μπορεί να φανταστεί κανείς πως ήταν περήφανος για τον εαυτό του και στηριζόταν στην ανωτερότητά του, επειδή είχε τον τρόπο να του την αναγνωρίζουν χωρίς να την επιδεικνύει αλλά με το να την εκθέτει. Γνώστης αυτής της επάρκειας, επέλεγε την κοινωνικότητα και τις επαφές ως εκεί όπου δεν ενοχλούσαν την «απραξία», τη «σχόλη» του (δοκίμιο 8 του πρώτου βιβλίου), η οποία ήταν υποφερτή όσο ο ίδιος άντεχε τη συνάφεια με τον εαυτό του· όσο το «μέσα» του παίδευε το «έξω» του. Αυτή είναι ίσως η εξήγηση της διαρκούς επανόδου στο κείμενό του για συμπληρώσεις, διευκρινίσεις, προσθήκες: «έργο εν προόδω»), ώστε το ερώτημα να παραμένει αμετανόητα ενώπιόν του.

Όταν τα *Δοκίμια* κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά το 1580 ήταν δύο «βιβλία» σκελετοί, αν λάβουμε υπόψη μας ότι, σε κάθε κατοπινή έκδοση, ο συγγραφέας δεν έπαψε να κάνει σύντομες αλλά και μακροσκελείς προσθήκες (περισσότερες από εξακόσιες). Ακόμα κι όταν η «πέμπτη» λεγόμενη έκδοση έγινε το 1588 σε τρεις τόμους, ο Μονταίνι είχε και άλλες συμπληρώσεις στον νου του. Η πλειονότητα των ειδικών θεωρεί ότι τελικό κείμενο πρέπει να θεωρείται εκείνο του 1588, με τις σημειώσεις από το χέρι του Μονταίνι στο αντίτυπό του εκείνης της έκδοσης, το οποίο υπάρχει ακόμα και είναι γνωστό ως «αντίτυπο του Μπορντώ». Έτσι, το έργο αποτελείται από τρία «βιβλία», με σύνολο 107 δοκίμια-κεφάλαια, ως εξής:

Βιβλίο πρώτο (1572-1580): 57 κεφάλαια.

Βιβλίο δεύτερο (1572-1580): 37 κεφάλαια.

Βιβλίο τρίτο (1585-1588): 13 κεφάλαια.

Στο τελικό κείμενο, που χρησιμοποιείται για την παρούσα μετάφραση, οι μελετητές διακρίνουν τρία στρώματα γραφής. Το αρχικό, εκείνο που συμπίπτει με την πρώτη έκδοση (1580, δύο πρώτα βιβλία), εκείνο της έκδοσης του 1588, όπου έχει προστεθεί

το τρίτο βιβλίο, ενώ το τελευταίο στρώμα είναι εκείνο όπου περιλαμβάνονται οι προσθήκες του συγγραφέα στο αντίτυπό του των τριών βιβλίων του έργου, αντίτυπο που έφτασε ως τις μέρες μας. Οι μελετητές συνηθίζουν να δηλώνουν αυτά τα τρία στρώματα με τα γράμματα Α, Β, C. Το ίδιο συμβαίνει κι εδώ. Ο αναγνώστης έχει έτσι τη δυνατότητα να παρακολουθήσει την εξέλιξη της ανάπτυξης του κειμένου.

Οι μελετητές του έργου έχουν παρατηρήσει ότι τα δοκίμια δεν καταχωρίζονται κατά χρονολογική σειρά στα τρία βιβλία, δεν έχουν τον ίδιο βαθμό ανάλυσης, ούτε υποστηρίζονται εξίσου από προσθήκες. Ακόμα και ο περιττός αριθμός δοκιμιών ανά βιβλίο φαίνεται πως επιτρέπει σειρά υποθέσεων για ηθελημένη δομή του έργου. Εκτιμάται πως το κεντρικό δοκίμιο στο κάθε βιβλίο (το εικοστό ένατο στο πρώτο βιβλίο, το δέκατο ένατο στο δεύτερο, το έβδομο στο τρίτο, αριθμοί που διαιρούνται μόνο με τον εαυτό τους) αποτελεί κομβικό σημείο, το οποίο προτοιμάζεται στα τρία ή πέντε προηγούμενα κεφάλαια και αναπτύσσεται στα τρία ή πέντε επόμενα, τα οποία —με τη σειρά τους— καταλήγουν με τον ίδιο περίπου τρόπο στο πρώτο και στο τελευταίο κεφάλαιο κάθε βιβλίου, δηλαδή σε μια εισαγωγή και σε έναν επίλογο. Αυτή η υπόθεση τελεί υπό μελέτη. Αν, ωστόσο, αποδεχτούμε αυτή τη συλλογιστική, η κατευθυντήρια γραμμή των *Δοκιμιών* είναι η εξύμνηση της φιλίας (29), σε συνδυασμό με την ελευθερία της συνείδησης (19) και την αναγνώριση του μειονεκτήματος του μεγαλείου (7).

Όσον αφορά τη διάρθρωση του έργου, η συντομία των δοκιμιών του πρώτου βιβλίου περιορίζεται στο δεύτερο βιβλίο, ενώ τα δοκίμια του τρίτου βιβλίου είναι πολυσέλιδα. Από την άλλη πλευρά, ενώ οι αναφορές στις πηγές πληθαίνουν στο πρώτο και στο δεύτερο βιβλίο, περιορίζονται στο τρίτο, σαν ο συγγραφέας να έχει πλέον συναίσθηση της σταθερότητας των θέσεων και των επιχειρημάτων του, ώστε να μη χρειάζεται την υποστήριξη πηγών πέραν εκείνων που συνιστούν την επάρκειά του. Τέλος, οι

προσωπικές εκμυστηρεύσεις προς επιβεβαίωση του σκοπού του έργου, που —αρχικά— δεν είναι άλλος από την περιγραφή του εαυτού του, κυριαρχούν στο τρίτο βιβλίο και εκφράζονται ευθαρσώς, ενώ έχουν ανεκδοτολογικό χαρακτήρα στα δύο προηγούμενα, ως υποστηρικτικές μάλλον της ανάπτυξης του κειμένου. Τελικώς, το πρώτο και το δεύτερο βιβλίο είναι εκείνη η «δοκιμασία» που καρποφορεί στο τρίτο βιβλίο, όπου, ενώ ο συγγραφέας είχε υποσχεθεί στον πρόλόγο του «Στον Αναγνώστη» να περιγράψει το φυσικό του και τον χαρακτήρα του, καταλήγει να εμφανίζει αυτό που είναι το επαρκές ανθρώπινο. Πρόσθετο ίσως επιχείρημα αυτής της εξέλιξης είναι το γεγονός ότι ο Μονταίνι έγραψε και συμπλήρωσε τα δύο πρώτα βιβλία των *Δοκιμιών* σε διάστημα οκτώ ετών (1572-1580) και, ύστερα από μεσοδιάστημα πέντε ετών (χρόνος επώασης για την κορύφωση του έργου μετά το ταξίδι στην Ιταλία και τη δημαρχιακή θητεία του), ολοκλήρωσε το τρίτο βιβλίο στο περιορισμένο σχετικά διάστημα των τριών ετών, τέσσερα μόλις έτη πριν από τον θάνατό του.

Αυτή η χρονική σειρά θα μπορούσε να είναι πρόσθετο επιχείρημα ενός, όπως αναφέρθηκε, «έργου εν προόδω», καθώς ο συγγραφέας, στο αντίτυπο του έργου του που είχε στην κατοχή του, δεν έπαψε να κάνει προσθήκες («αντίτυπο του Μπορντώ») και το έργο παρέμεινε, θα λέγαμε, ημιτελές («εν αναστολή»), αφού, αν ο συγγραφέας είχε ζήσει περισσότερα χρόνια, μια άλλη εκδοχή θα μπορούσε να εμφανιστεί. Τη διακοπή της «αναστολής» αποφάσισε η θαυμάστρια («θετή κόρη») του Μονταίνι δεσποινίς Ντε Γκουρναί, δημοσιεύοντας, το 1595, την «οριστική», κατά τη δήλωσή της, έκδοση.

Η παγκόσμια γραμματεία έχει στον κανόνα της αυτό το επαρκές ανθρώπινο, σύμφωνο με τη βλέψη του Μονταίνι περί της συνομιλίας με τον εαυτό του με αποδέκτη τον «επαρκή αναγνώστη».